

Е. И. МЕЛАМЕД, РЕД. Документы по истории и культуре евреев в региональных архивах Украины: Путеводитель. Т. 2: Николаевская, Одесская, Херсонская области.

Киев: Стилос, 2014. 776 с.

ISBN 978-9661930932

Другий том путівника «Документи з історії та культури євреїв у регіональних архівах України» виданий у рамках широкомасштабного міжнародного проекту «Документи з історії та культури євреїв в архівах Росії, України й Білорусії», що триває з 1991 р. За цей час уже з'явилося чимало довідників із документами з московських (1997) і білоруських архівів (2003), із трофейних колекцій Російського державного військового архіву (2005, 2010), федеральних і регіональних архівів Санкт-Петербурга (2011, 2013). А цей путівник – продовжуване серійне видання довідників із писемної спадщини євреїв, що зберігається в архівах України: перші путівники в цій серії охоплювали архівосховища в Києві (2006), у Волинській, Житомирській, Рівненській і Черкаській областях (2009).

Путівник має зручну структуру: список умовних скорочень і аббревіатур, передмову, пофондові описи документів у Миколаївській, Одеській та Херсонській областях і науково-довідковий апарат. Наприкінці путівника, після науково-довідкового апарату, зміст тому продубльовано англійською. Передмову до путівника також викладено російською й англійською. У ній укладач і редактор Юхим Меламед пояснює, що Миколаївську, Одеську й Херсонську області об'єднує адміністративно-територіальна цілісність у минулому, коли вони входили до складу Херсонської губернії – частини Новоросійського краю. Назва ж «Новоросійський край», чи «Новоросія», відповідала землям на півдні, у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї, котрі перейшли до Російської імперії після її воєн з Османською імперією та Кримським ханством. Детальний екскурс в історію показує, як євреї заселяли Миколаївську, Одеську й Херсонську області, як облаштовували свій побут, яку мали культуру і з якими проблемами стикалися, освоюючи нові землі. Далі упорядник описує, як розвивалися дослідження з історії й культури євреїв та наскільки досліджені пов'язані документи у цих областях. Ця інформація виявиться корисною для всіх, хто цікавиться історією, краєзнавством і юдаїкою.

Упорядник путівника провів копітку, скрупульозну й виважену роботу, виявивши та проаналізувавши документи з історії й культури євреїв. Укладання путівника тривало з перервами із середини 1990-х рр. З огляду на те, що в путівниках різних архівних установ у пофондових анотаціях інформація про єврейські документи представлена в загальному вигляді (тобто окремо не виділена), упорядникові довелося докласти великих зусиль, щоби виявити, зібрати й сис-

тематизувати документи. Багато прогалин довелося відновлювати, коли йшлося про документи, котрі зберігаються у фондах колишніх обласних партійних архівів — вони надійшли на державне зберігання й були розсекречені лише 1991 р. До путівника увійшли описи 511 архівних фондів і колекцій із 12 архівів, бібліотек і музейних установ Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Ці фонди й колекції містять різні за змістом і типами документи з історії та культури євреїв, а також рукописні копії й переклади богословських і літературних творів, історичні записки й полемічні трактати, частина з яких не датована.

У пофондових описах документів немає поділу на рубрики й підрубрики: типи та зміст документів надто різноманітні для цього. Пофондові описи документів подано за областями в алфавітному порядку. Тут представлено фонди організацій та установ Російської імперії XIX—XX ст., УРСР і України (1917—2000-і), Бессарабії у складі Російської імперії (1812—1918), Королівства Румунії (1918—1940) та УРСР і України (з 1940), фонди каральних органів Королівства Румунії (1918—1940), фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею, миколаївського Музею історії євреїв, Відділу рідкісних видань і рукописів Одеської національної наукової бібліотеки й Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеського історико-краєзнавчого музею, Одеського літературного музею, музею історії євреїв Одеси «Мігдаль-Шорашим», Херсонського обласного краєзнавчого музею та ін.

Пофондові описи документів із кожної області систематизовані за належністю до місцевих органів влади: до місцевих органів державної влади й управління, органів міського самоуправління, поліції, митних установ, органів статистики, містобудування, учбових закладів, медичних установ, релігійних установ і об'єднань і т. д. Окремо подано колекції, фонди особового походження й документи не фондового зберігання — тобто ті, що раніше було виокремлено з фондів (бо вони не належать до фонду за тематичною ознакою), а згодом систематизовано в окрему групу документів. Це колекція мап і рисунків, документи Миколаївщини в роки Другої світової війни 1941—1945 рр., відео- та фотодокументи.

Пофондові описи містять назву й номер фонду, крайні дати документів, загальну кількість одиниць зберігання, стисло історичну (а в особових фондах — біографічну) довідку про фондоутворювача або про історію формування колекції, відомості про структурні частини фонду, кількість описів у ньому, принципи, за якими там систематизують документи (структурно-хронологічний, номінально-хронологічний, структурний або просто хронологічний), про мову документів. Обсяг довідки про фондоутворювача або обсяг історії формування колекції пропорційно не залежить від кількості одиниць зберігання у фонді.

Путівник містить відомості про «право на проживання» й діяльність євреїв у Новоросійському краї й Миколаєві за 1829—1866 рр.; про колекцію метричних книг з установ різних культів, які існували на території Миколаївської області — як-от метричні книги з низки єврейських громад у Херсонській і Подільській

губерніях; описи майна, зокрема й ритуальних предметів із коштовних металів із синагог і молитовних будинків Миколаєва й Очакова. Є тут і статистичні дані про чисельність жителів усяких суспільних прошарків і народностей у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях та в Бессарабії; є також архівно-слідчі справи про репресії, які проводили позасудові органи й за якими вже була завершена реабілітація. Нарешті, є й документи, що стосуються виборів посадових осіб у єврейських громадах та регламентують їхню діяльність; матеріали про відкриття, функціонування й закриття єврейських громадських і благодійних установ і навчальних закладів і т. д. Як бачимо, представлені документи мають різну тематику, проте всі вони висвітлюють важливі віхи в історії та культурі євреїв Миколаївської, Одеської й Херсонської областей. Укладач путівника зробив доволі велику роботу, систематизувавши виявлені документи за структурними підрозділами в межах кожного фонду.

На окрему увагу заслуговують особові фонди, представлені в путівнику. Серед них – фонди краєзнавців Іхвейт Шимовни Авербух, Мирона Романовича Бельського, Євгенія Вікентійовича Горностаєва, Сергія Зеноновича Лущика, Зорі Соломонівни Орлової та Романа Олексійовича Шувалова; істориків Саула Яковича Борового, Олександра Павловича Доброклонського й Івана Андрійовича Лінниченка; філолога Сергія Григоровича Волинського; громадського діяча Павла Петровича Котляревського; військового керівника Полікарпа Олексійовича Кузнецова; акторки Лії Ісаївни Бутової; української поетки Марії Андріївни Фомуляєвої. Ці фонди містять тематичні добірки документів про історію розселення й соціально-економічний розвиток єврейської людності, а також рукописи авторських статей, нотаток і повідомлень про єврейські поселення, виписки з нормативно-правових документів і статистичні відомості про зарахування євреїв до Новоросійського університету. Сюди належить також і щоденник невстановленої особи, де описано єврейський погром в Аккермані 22–24 жовтня 1905 р., еміграцію євреїв з Одеси та ін.

Цікаво, що не у всіх єврейських особових фондах лишилися документи з історії й культури євреїв. Часом такі фонди містять просто біографічні документи, фотографії, статті, листування і т. д. І навпаки, в неєврейських особових фондах можна знайти відомості про соціально-економічний розвиток єврейського населення й суміжні документи. З огляду на те, що в особових фондах представлені різнопланові документи, вони можуть зацікавити дослідників різних спеціальностей.

Укладач не ставив за мету дати вичерпну характеристику всіх документів у фондах Миколаївської, Одеської й Херсонської областей. Натомість він зосередився на тому, щоби представити якомога ширше коло документів з історії й культури євреїв – структуровано, з акцентом на культурному й історичному значенні документів.

Дуже важливий для дослідника науково-довідковий апарат путівника – без нього це видання не мало б сенсу. Адже доволі незручно було б гортати вели-

кий за обсягом путівник сторінку за сторінкою, доки не знайдеш потрібну інформацію. Це видання має зручний у використанні науково-довідковий апарат, що містить декілька невеликих довідників, котрі значно полегшують роботу дослідника. Це додаток публікацій документів, іменний та географічний покажчики, покажчик організацій, установ і органів періодичного друку, списки архівних фондів Державних архівів Миколаївської, Одеської й Херсонської областей, Комунальної установи «Ізмаїльський архів» та Ізмаїльської міськради.

У додатку наведено бібліографічний перелік деяких опублікованих документів, що стосуються тематики путівника, з архівних фондів Миколаєва, Одеси й Херсона, подано також короткі коментарі до кожного з них. У покажчику організацій, установ і органів періодичної преси перелічено єврейські ансамблі, колективи, комуни, періодичні видання (газети й журнали), установи й організації, які опікувалися життям єврейського населення. Серед цих організацій – гетто, земляцтва, ешиви, кенаси, кагали, асоціації, бюро, комітети, секції, будинки єврейської культури, єврейської робочої молоді, літніх людей, бібліотеки, гімназії, дитячі притулки й садки, лікарні, богадільні та ін. Списки архівних фондів складено двома мовами: англійською й російською. У російськомовному списку додатково зазначено назви фондів українською, а в англійськомовному їх транслітеровано латинкою.

Редактор-укладач путівника провів колосальну роботу, виявивши й зібравши документи, склавши пофондові описи й систематизувавши їх. Під час цієї роботи він тісно співпрацював із працівниками архівних і музейних установ, істориками, дослідниками-краєзнавцями, архівістами. Готуючи пофондові описи, укладач використовував науково-довідковий апарат фондів: описи, історичні довідки (передмови) й облікові документи до фондів, опубліковані джерела про фондоутворювачів та їхню діяльність.

Цей путівник – результат значної й дуже важливої праці, завдяки якій до наукового обігу потрапляє багато раніше не відомих або маловідомих джерел з історії й культури євреїв. Документи в пофондових описах путівника будуть цікаві й пізнавальні не лише для спеціалістів з юдаїки, але й для широкого загалу істориків, джерелознавців, краєзнавців, архівістів, викладачів і студентів.

Наталія Наумова